

Slika Križevaca u Bogovićevoj pripovijesti Šilo za ognjilo (1859.)

DEJAN PERNJAK
Križevčine 30
HR – 48 260 Križevci
dpernjak@gmail.com

Prethodno priopćenje
Preliminary communication

Primljeno/Received: 21.10.2016.
Prihvaćeno/Accepted: 5.12.2016.

U radu autor na temelju pripovijetke Šilo za ognjilo Mirka Bogovića daje prikaz malograđanskog života u Križevcima tijekom prve polovine devetnaestog stoljeća te pokušava dočarati kako je izgledala svakodnevnica i kulturni život grada u navedenom vremenu. Središnji događaj svečani je doček novoizabranog velikog župana Križevačke županije, kojeg Bogović u navedenom djelu opisuje, a autor na temelju njegovog opisa pokušava „oslikati“. Tako se mogu pronaći podaci o izgledu grada početkom stoljeća, broju stanovnika, svečanoj odjeći, obući, priredbama i sl.

Ključne riječi: Križevci, veliki župan, Mirko Bogović, Šilo za ognjilo, Čitaonica, ilirizam, 19. stoljeće

1.

Mirko Bogović,¹ književnik i političar, rodio se u Varaždinu 2. veljače 1816. godine. Kao sin upravitelja imanja, djetinjstvo je proveo na posjedu Grani kod Novog Marofa i starom gradu Gotalovcu. Osnovnu školu polazi u Križevcima (1822.–1824.), gimnaziju u Varaždinu (1824.–1830.). Studij filozofije započeo je u Szombathelyu, a nastavio u Zagrebu (1831.). Prekinuvši studij, zaposlio se 1832. u vojnom uredu u Varaždinu, a 1833.–1837. polazi kadetsku školu u Petrovaradinu te odlazi u pukovnicu u Osijek. Godine 1840. napušta vojničku službu, odlazi u Križevce, gdje se kraće vrijeme bavi mjerništvom, zatim u Osekovo Antunu Nemčiću, koji ga nagovori da privatno studira pravo. Od 1841. boravi u Zagrebu, gdje ulazi u krug iliraca. Postao je banski bilježnik 1842, a krajem iste godine začasni podbilježnik Zagrebačke županije. Godine 1843. s barunom Franjom Kulmerom (1806.–1853.) odlazi na Požunski sabor, gdje se upoznao sa slovačkim rodoljubima Ljudevitom Štúrom (1815.–1856.) i Jozefom Miloslavom Hurbanom (1817.–1888.). U Pešti je 1844. položio odvjetnički ispit te bio imenovan prisjednikom Sudbenog stola Križevačke, potom Aradske županije. Za restauracije Zagrebačke županije 1845. bio je ranjen, te odlazi u Beč, zatim putuje u Požun i Peštu, gdje

se sastao s Janom Kollarom. U Zagreb se vratio 1846. i bavio odvjetništvom. Godine 1847. postao je aktuar² Ugarskoga komornog inspektorata u Rijeci, a kako je u znak otpora prema mađarizaciji odbio položiti zakletvu, napušta komorsku službu. Potom je banski i državni povjerenik u Turopolju (1848.) i Varaždinu (1848.–1850.). Proglašenjem Oktroiranog ustava daje 1850. ostavku na dužnost i posvećuje se književnosti. Pjesme, pripovijetke, drame i članke objavio je u publikacijama *Croatia* (1841.–1842.), *Danica ilirska* (1841.–1842.), *Narodne novine* (1842., 1848., 1856.–1857., 1861., 1866.–1867.), *Iskra*, almanah (1844., 1846.), *Danica hrvatska, slavonska i dalmatinska* (1845–1848), *Luna* (1845., 1855, 1858.), *Agramer Zeitung* (1848., 1857., 1862., 1865., 1880.–1881.), *Südslavische Zeitung* (1849.–1852.), *Union* (Prag 1850.), *Kolo* (1851., 1853.), *Neven* (1852.–1858.), *Srpske novine* (1852.), *Gospodarski list* (1856.), *Pozor* (1860.–1863., 1866.), *Dragoljub*, kalendar (1864., 1882.), *Glasonoša* (1864.–1865.), *Vienac* (1882.), *Obzor* (1888.) i dr. Umro je u Zagrebu 4. svibnja 1893. godine.

1 Kratku biografiju Mirka Bogovića donosim prema Hrvatskom biografskom leksikonu - Martin Kaminski, Mirko Bogović, [http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2273]

2 Aktuar – perovoda, sudski pisar.

2.

Bogovićeva pripovijetka *Šilo za ognjilo*,³ prva puta tiskana 1856. godine,⁴ poslužila mi je kao temelj da pokušam na osnovi dostupne literature i određenih izvora okvirno skicirati Križevce i Križevčane oko polovine 19. stoljeća. Pripovijetka je jedna od Bogovićevih kratkih proza iz suvremenog života. Tema ove pripovijetke je malograđanski život Križevačana, kojima je Bogović nadjenao živopisna imena: Cifrić, Gizdelinić, Trubentić, Mužoderić, Rešetić, Kopunić i Vjetrogonić. Bogović doduše događaje svojeg djela stavlja u dvadesete godine 19. stoljeća, ali ono dobro služi kao polazište i dobar okvir za prikaz života jednog provincijskoj središta u okviru tadašnje Monarhije. Bogović započinje svoju pripovijest da se u *Križevcih opaziti moglo neko sasvim neobično i izvanredno kretanje – Činilo se na prvi mah kao da se taj naš stari grad probudio iz običnog svoga mertvila, te zaboraviv starost svoju, skočio na mladjahne noge.*⁵

Razvoj grada tijekom prve polovice 19. stoljeća odrazio se najprije u aspektu porasta broja stanovnika. Godine 1805., prema provedenom popisu, Križevci su u sva svoja tri dijela (gornji, srednji i donji grad) imali 238 kuća s 1.199 stanovnika.⁶ Naime, Bogović također spominje trodijelne Križevce pa kaže *po ulicah ili bolje rekoć jedinom i dugačkom onom ulicom, iz koje sastoji taj grad (...) dieliše ulicu na gornju, srednju i donju varoš, a jedna i druga gradska vrata više ne postoje.*⁷ Pola stoljeća kasnije, dakle 1857., u 469 kuća živjelo je 2.100 stanovnika.⁸ Teško je odrediti pravi uzrok tom demografskom rastu, jer ovo je jedno nepovoljno razdoblje gospodarskih prilika u kojem se ni križevačka privreda nije razvijala tako da bi mogla privlačiti znatno više radne snage.⁹ Iako upoznavanje društveno-ekonomske povijesti grada u tom razdoblju zahtijeva još dodatnih istraživanja, ipak je i na prvi pogled vidljivo da u organizaciji proizvodnje i trgovine ne dolazi do važnih pomaka

u odnosu na proteklo stoljeće. Spomenuti popis iz 1805. godine donosi i podatke o poljoprivrednoj proizvodnji u gradu, iz kojih se vidi da je velika većina stanovništva određeni dio svojih prihoda ostvarivala od poljoprivrede. Samo 39 domaćinstava, sa 137 članova, nije posjedovalo nikakve obradive zemlje, a imajući u vidu relativno velike neobrađene površine u vlasništvu grada potkraj 18. stoljeća, što je najvjerojatnije uzrok ukinuća pavlinskog reda 1786. godine, koji je posjedovao mnoga zemljišta, može se pretpostaviti da su te površine bile mamac za dolazak novih stanovnika.¹⁰ Obrtna se proizvodnja nije bitno promijenila. Bila je i dalje organizirana u cehove, a 1819. pravila dobivaju četiri ceha – postolara i kožara; željezara; krojača i krznara, pekara, sedlara, remenara i mesara.¹¹ Sedam godina kasnije, pravila su dobili lončari, a 1838. godine klobučari,¹² a sve povlastice navedenih cehova nalaze se u Gradskom muzeju u Križevcima.

Usprkos nepromijenjenosti privredne strukture, kojoj poticaj za razvoj pruža najvjerojatnije i kapital tek doseljenih Židova, povećanje broja stanovništva određenom logikom bi se trebalo pripisati doseljavanju, a ne prirodnom priraštaju, koji je bio malen.¹³

Krajem 18. stoljeća započele su i sudbonosne reforme Josipa II., koji je između ostalog pokrenuo i ukiđanje samostana i pojedinih redova. Tako u Križevcima s radom prestaju franjevci i pavlini, pavlinski samostan postaje župnom crkvom, a dio samostana kasnije će od Ugarske komore kupiti magistrat za svoje potrebe. Ukratko, početak 19. stoljeća je razdoblje u kojem su ratovi minuli i nastaje prividno zatišje koje će opet eskalirati 1848. godine.

Tako Križevci kao grad s bogatom, ali dalekom prošlošću ulazi u moderno doba tihim i skromnim provincijalnim korakom, patetičnim što je *običaj po selih i malih gradovih*, kako kaže Bogović.¹⁴ Križevci su tada tipičan sjevernohrvatski gradić usred ne baš podatne ilovaste zemlje, s vojničkom prošlošću i na rubu Vojne krajine, s lošim prilaznim cestama, *da slučajno jur u neko doba nije daždilo, jer da bude tri ili četiri dana prije toga kiša pala, zaista uznici ne bi bili kadri očistiti ulice od silnog blata*, kako piše Bogović.¹⁵

Privrednu egzistenciju Križevaca održavaju sajmovi, uglavnom održavani u vanjskim dijelovima grada i na

3 Prema ocjeni Miroslava Šicla u literarnom smislu ova pripovijetka spada među najbolje Bogovićeve proze. Usp. Miroslav Šicel, *Povijest hrvatske književnosti – od Andrije Kačića Miošića do Augusta Šenoa*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2004., str. 118.

4 Pripovijetka je objavljena u *Narodnim novinama*, XXII, br. 12-51.

5 Mirko Bogović, *Pripovjesti*, Zagreb: Tisak dr. Ljudevita Gaja, 1859., str. 150.

6 Neven Budak, *Društveni i privredni razvoj Križevaca do sredine 19. stoljeća*, u: Žarko Domljan (ur.), *Umjetnička topografija Hrvatske – Križevci, grad i okolica*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, 1993., str. 46.

7 Bogović, *Pripovjesti*, str. 150-151.

8 Mirjana Gross, *Počeci moderne Hrvatske: Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850. – 1860.*, Zagreb: Globus, 1985., str. 44.

9 Budak, *Društveni i privredni...*, str. 46.

10 Isto.

11 Ozren Blagec, *Povijest cehova u Križevcima*, Križevci: Gradski muzej Križevci, 2011., str. 24, 26, 28.

12 Isto, str. 22-23, 29.

13 Budak, *Društveni i privredni...*, str. 46.

14 Bogović, *Pripovjesti*, str. 151.

15 Isto.

sajmištu između sv. Roka i sv. Ladislava,¹⁶ odnosno kod današnje kapelice Svetog Marka Križevčanina u Gornjem gradu. Trgovina je uglavnom u rukama domaćega stanovništva, a polako je počinju preuzimati Židovi, koji počinju pristizati iz mađarskih županija. Tako 1802. godine imamo zabilježeno 4, ali već 1840. u Križevcima živi 5 obitelji da bi se samo deset godina kasnije taj broj povećao na 18 židovskih obitelji.¹⁷

Bogović kaže da je *Grad križevački izgubio tečajem novijeg vremena posve prijašnju znamenitost i važnost, a to ponajviše zbog nesretnog položaja svog, buduć se nalazi ponešto izvan tergovačkog saveza o koje u sadanje doba ponajviše vidi važnost gradovah.*¹⁸ No, prije toga Bogović upozorava čitatelje da se ne rugaju *Križevcu gradu, jer iza toga treba da znaš o Križevčanih, a na pose o njihovom gradu, kako je jur g. 1253. slobodnim i kraljevskim gradom postao,*¹⁹ *i kako mu je Bela rečene godine potvrdio povelju, štono ju izdade ban Stepko Šubić. Zatim treba da znas, kako su u Križevcih deržani veliki državni sabori, gdeno predsedahu kraljevi Sigismund i Matija-Korvin. U Križevcih stanovahu neko vreme kralje Ljudevit g. 1358., Sigismund g. 1407 – 8. zatim ban Ulrik knez Celjski g. 1455., a i gore jur spomenuti Stepko Šubić stanova tu oko sredine 13. veka. U Križevcih biaše nadalje – i to na saboru god. 1408. deržanom – od kralja Sigismunda na smert osudjen poznati vojvoda Lacković zbog izdaje veličanstva²⁰ (...) veliki župani sve do vremena Marije Terezije obnašali ujedno i čast podbanah sdruženih kraljevinah.*²¹

16 Ivo Rubić, *Križevci monografija (sinopsis)*, strojopis u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici, 1952., str. 27.

17 Usp. Ljiljana Dobrovšak i Dejan Pernjak, *Židovi u Križevcima – povijest, značaj i naslijeđe*, Križevci: Gradski muzej Križevci, 2015., str. 17-24, 33-34.

18 Bogović, *Pripovjesti*, str. 158.; Poseban udarac Križevci će još doživjeti kasnije, odnosno 1886. godine kada će prestati biti županijskim središtem. O tome više u: Mira Kolar Dimitrijević, *Grad Križevci nakon gubitka županijskog središta 1886. godine*, *Cris- časopis Povijesnog društva Križevci*, 10, Križevci, 2009., str. 18-27.

19 Povlasticu slobodnog i kraljevskog grada Križevcima je poveljom udijelio ban Stjepan 24. travnja 1252. godine, dok je hrvatsko-ugarski kralj Bela IV. 16. kolovoza 1253. godine Križevcima bulom potvrdio dobivene povlastice.

20 Ovdje Bogović pogrešno navodi 1408. godinu. Naime, riječ je o poznatom Krvavom saboru križevačkom, održanom 27. veljače 1397. godine najvjerojatnije u crkvi Sv. Križa, gdje se i danas na luku crkve nalazi slika Ottona Ivekovića iz 1914. godine – *Krvavi sabor križevački*.

21 Bogović, *Pripovjesti*, str. 157-158.

3.

Šilo za ognjilo važna je pripovijest na temelju koje možemo skicirati određena likovna svjedočanstva, žanr-prizora koji u scenografiji, kostimu, karikaturnoj pozi, groteski sjajno predočuju vrijeme bidermajera, na što je još 90-ih upozorila Olga Maruševski, kazavši kako današnja kritika bidermajer uopće ne zapaža mjereći ga samo standardom umjetničke vrijednosti.²²

Već je ranije napomenuto kako je Bogović spomenuo da su u novije doba srušene zgrade što ih *Križevčani nazivahu vratima i koja su dijelila varoš na gornju, donju i srednju*. Naime, ne isključuje se mogućnost da mu je za taj prizor poslužio prikaz grada iz 1755. godine, koji se danas može vidjeti u križevačkom Gradskom muzeju. Tako u opisu grada Bogović navodi da je u Križevcima *izim varmedjske kuće²³ samo još pet zidanih kućah bilo.*²⁴

Zavirimo li u jednu, kaže Bogović, možemo vidjeti kako *se staro-hrvatski obični red pretvoriše u pravi*

22 Olga Maruševski, *Križevci u 19. stoljeću*, u: Žarko Domljan (ur.), *Umjetnička topografija Hrvatske – Križevci, grad i okolica*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, 1993., str. 54.

23 Riječ je o Županijskoj palači, danas križevačkoj Gradskoj upravi, koja je sagrađena 1747. godine. Naime, nakon što se Križevačka županija odvojila od Zagrebačke, Križevcima je bila potreba županijska zgrada. Godine 1758. Sabor moli da se Županiji preda nova ili stara zgrada vojne komande, ali se iduće godine molba odbija zbog protivljenja vojske i županiju se upućuje na zgradu magistrata. Godine 1753. raspravlja se o podizanju „prostrane i sjajne županijske zgrade u Križevcima“ i određuju se javni radovi za njenu izgradnju. Čini se, ipak, da zgrada nije sagrađena, jer 1768. godine Županija kupuju postojeću zgradu obitelji Gladki, sagrađenu 1747. godine. Zgrada je dograđena između 1779. i 1780. godine i vrlo je vjerojatno tada poprimila današnji oblik. Usp. Vladimir Bedenko, *Križevci razvoj grada*, Križevci: Gradski muzej Križevci, 1975., str. 21.

24 Bogović, *Pripovjesti*, str. 156. Poslije odlaska vojske i ukinuća redova Križevci do sredine 19. st. nastavljaju egzistenciju bez većih promjena. Graditeljski su naponi u to vrijeme uglavnom ulagani u obnove poslije požara. Gornji grad gorio je 1807. i onda opet 1824. godine. Cijeli niz zgrada sučelice crkvi sv. Marka Križevčanina (sv. Ladislava), bio je 1858. građen od opeke, iako još i tada u Markovićevoj prevladavaju drvene kuće. Donji je grad izvan zidova dva puta stradao od požara u 1810. godini. Tada je stradalo 60 kuća. Između 1853. i 1856. gradi se nova škola u samom centru. Oko polovice stoljeća pojavljuju se svi elementi koje će se u Križevcima zbivati u drugoj polovici 19. stoljeća. I najvažnije od svega 1852. godine ruše se gradska vrata i sva tri dijela grada opet se, nakon gotovo 450 godina, povezuju u jednu urbanističku kontinuiranu cjelinu. Usp. Vladimir Bedenko, *Urbanistički razvoj Križevaca do sredine 19. stoljeća*, u: Žarko Domljan (ur.), *Umjetnička topografija Hrvatske – Križevci, grad i okolica*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, 1993., str. 84.

pravcati bečki Tandelmarkt en miniature. Na divanu se mogu vidjeti ženske haljine i muškarčev kalpak,²⁵ dolama,²⁶ jer kod nas nije u to vrijeme bilo surka²⁷ i atila.²⁸ Pokraj dolame nalazio se ženski *schawl*. Pokraj ugarskih hlača, okićenih zlatnim gajtanima, provirivao je ženski par cipela. Na stolu je bila smještena svijetla sablja i zlatom pretkani pas, a preko toga nalazio se par bijelih i malenih ženskih rukavica. U širom otvorenim ormarima i škrinjama moglo se vidjeti marama, *škatulja* te hrpe zamotane i razmotane razne robe. U škrinjama se moglo naći i koje klupko konca ili svile, škarice te naprstak. Sobu je krasila kita umjetnog cvijeća, tamna zdjela s jabukama – *Pa tako ti bijaše u prvoj sobi, tako u drugoj, u trećoj, i u ostalih sobah, ako ih je bilo više. I to je evo u kratko slika pokreta, koj u spomenuto doba uzколеба skoro svaki tako zvani gospodski stan u Križevcih*²⁹ – piše Bogović.

25 Kalpak - (tur.: krznena kapa), visoka kapa opšivena naokolo krznom, a na vrhu suknom, svilom ili kadifom. U narodnim pjesmama kalpak (*samur-kalpak*), obično okićen visokom perjanicom, zlatnim lancima i kolajnama, nose plemići i ratnici u bitkama (pjesma često zamjenjuje kalpak s kacigom, metalnim šljemom). Kalpak, koji se javlja u mnogim vojnim odorama, a ponegdje i kao narodna nošnja, tatarskoga je podrijetla (šubara od janječega krzna) (enciklopedija.hr [http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=30009], pregledano 5. listopada 2016.).

26 Dolama - (tur. dolamak: zavratiti skute), muška kabanica od ljubičaste, zelene ili crvene čohe, ukrašena optokom i aplikacijama. Seže do koljena, ali i duže, sapinje se pojasom. Rukavi mogu biti zatvoreni ili razrezani tako da vise ili su straga sapeti jedan za drugi. Od izvorno janjičarske odjeće, u Hrvatskoj je postala dio svečane ženske i muške pučke nošnje te vojničke i plemićke odore. Opšivena gajtanima i krznom osnova je potonje husarske odore (enciklopedija.hr [http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15760], pregledano 5. listopada 2016.).

27 Surka - dio muške nošnje u sjeverozapadnoj Hrvatskoj; kraći kaput od sukna smeđe, sive ili bijele boje, bogato ukrašen našivenim crvenim gajtanima i raznobojnim vezom. Uz svečanu ljetnu nošnju nosila se prebačena preko jednoga ramena. Za seljake su ju izrađivali majstori čohaši. U doba ilirskoga pokreta ušla je u odjeću hrvatskih građana kao nacionalni simbol u borbi protiv Austrijanaca i Mađžara, a od 1848. bila je i odjevnim obilježjem pripadnika nacionalnog pokreta u Sloveniji (enciklopedija.hr [http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=58878], pregledano 5. listopada 2016.).

28 Atila - (mađ. atila: dio nar. nošnje), dio vojne odjeće, kratak kaput iz 18. st. što su ga nosili husari. Opšivena je i ukrašena gajtanima prema motivima mađžarske pučke nošnje. Donja atila služila je kao bluza, a gornja, podstavljena i opšivena krznom, kao dolama, koja se mogla nositi navučena ili prebačena preko jednog ramena. Po ugledu na Mađžare gotovo sve europske vojske uvele su atilu uglavnom u lake konjaničke ili gardijske jedinice. Njihovim nestankom početkom 20. st. gubi se i taj dio odore. (enciklopedija.hr [http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=4433], pregledano 5. listopada 2016.).

29 Bogović, *Pripovjesti*, str. 157.

4.

Središnji se društveni život najvjerojatnije u to vrijeme vrtio oko središta grada u povećoj križevačkoj gostionici *K zelenom drvetu*, a na takvim mjestima su se vodile i velike intrige, koje su Križevci imali isto kao i Pariz i London,³⁰ kako je patetično spomenuo Bogović.³¹ Tu se pila kava u izabranom društvu, *koje križevačke gospoje tečice ili kumice budi u kerčmi uz zvek punih čašah, uz vatru dimećih se lulah i hrapavim glasom napitih napitnicah*.³² U toj će se slavnoj gostionici, osobito popularnoj u preporodnom dobu, održavati različite priredbe, koncerti, balovi, skupovi, a u doba hrvatske moderne zasjedaje tu Nehajev, Häusler, Matoš.³³ Pod svojim već povijesnim imenom, mijenjajući vlasnike stigla je i do našeg vremena. Jedno vrijeme se zvala Brennerov Grand-hotel, pa je ponovo bila kavana, a u zadnje vrijeme banka, Bjelovarska, Ljubljanska, pa poslovnica Hrvatske lutrije i danas Erste banka.

Središnja tema na osnovi koje možemo vidjeti neke od običaja, tj. dokolice starih Križevčana, svakako je doček novoimenovanog velikog župana križevačke *varmedje*. Kako Bogović stavlja radnju u dvadesete godine 19. stoljeća, po svoj prilici u pitanju je mogla biti instalacija Franje Bedekovića,³⁴ koji je bio veliki župan križevački od 1825. do 1827., ili Ljudevita Bedekovića

30 *Isto*, str. 152.

31 *Isto*, str. 156.

32 *Isto*, Pripovjesti, str. 153.

33 Maruševski, *Križevci u 19. stoljeću*, str. 54

34 Franjo Bedeković Komorski (Varaždin, 6. 2. 1755.—Beč, 15. 6. 1827). Sin podžupana Varaždinske županije Nikole (umro 1786.) iz mirkovečkog ogranka obitelji i Franjice Cinderi (Czindery). U braku s Elizom Novak rodili su mu se sinovi Ljudevit, političar, i Ivan Nepomuk, komornik, te kći Marija. Školovao se u Varaždinu i Grazu, a studij prava završio je na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Beču. Karijeru je započeo kao nadodvjetnik Varaždinske županije (1775.) i istaknuo se pri uvođenju urbara. Bio je bilježnik Zagrebačke županije, a od 1782. perovodni vježbenik (koncipist) sjedinjene Ugarsko-erdeljske dvorske kancelarije. Josip II. imenovao ga je dvorskim tajnikom (1783.) te savjetnikom Ugarskoga kraljevskog namjesništva (1785.). Od 1794. bio je savjetnik u Ugarskoj dvorskoj kancelariji u Beču. God. 1802. dovršio je vrlo zapažen izvještaj o stanju vojnih odreda plemićâ (banderija) u Hrvatskoj, a 1805. imenovan je vojnim komesarom i pozvan u dvorski logor u Haliču. Kralj Franjo II. izabrao ga je 1806. u Državno vijeće, a 1807. imenovao državnim i konferencijskim savjetnikom. God. 1808. imenovan je administratorom Križevačke županije, a već početkom 1809. velikim županom Bekeške županije (Békés vármegye). Tu je dužnost obavljao do imenovanja velikim županom Križevačke županije (19. 3. 1825.) (Krešimir Nemeth, *Hrvatski biografski Leksikon*, [http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1564]).

Komorskog,³⁵ koji je bio veliki župan križevački od 1827. do 1837. godine.

Dan dolaska velikog župana započeo je *budnicom* građanske *bande*,³⁶ kako je naziva Bogović. U takvom svečanom trenutku Križevčani, nakon što su se brzo probudili, svako od njih obuče što svečaniju odjeću. Iako Bogović kaže da *nije naša namera, da ovdje potanko opišemo sve što je sačinjavalo bitnost te inštalacije, već mi hoćemo da napomenemo samo nekoje karakteristične čerte te svečanosti, koja se u ostalom nije u glavnih svojih točkah mnogo razlikovala od sličnih uvodah u ostalih varmedjak prostrane Ugarske i pridruženih kraljevinah*.³⁷ Gospoda i staleži od rane zore pristizali su u Križevce kako bi zauzeli svoje mjesto i na vrijeme dočekali novog župana. Župan je dolazio iz Zagreba pa ga je jedan dio uzvanika dočekao na Lonjskom mostu pokraj Božjakovine, gdje je bila granica Križevačke i Zagrebačke županije, drugi dio uzvanika je čekao župana blizu sela Špiranec, gdje je bila granica vrbovečkog i križevačkog kotara, a treći odbor za doček bio je na tzv. Kuhtici, gdje je bila granica grada. Građanska četa je bila postrojena ispred župne crkve i gradske vijećnice već u 7 sati pod svojim stijegom. Lijevo od građanske čete postrojili su se banderijalni husari odnosno predijalci, koji su se u Križevcima okupili dan prije sa svih strana županije. Na mjestu *Grabah*, s lijeve strane kako se ulazi u Donji grad,

bila jedna omanja postrojba koja je čekala znak s tornja župne crkve kako bi počeli pucati iz nabijenih mužara.

Od visokih uzvanika tog dana u Križevcima su se našli razni velmoži Hrvatski, poslanici Zagrebačke, Varaždinske, Požeške, Virovitički i Srijemske županije, poslanici Zagrebačkog kaptola i Slobodnih i kraljevskih gradova Zagreba, Varaždina, Karlovca, Koprivnice, Požege i Osijeka.³⁸ Također ovdje se nalazilo i mnogobrojno domaće plemstvo i svećenstvo sa većinom gradskih i županijskih činovnika.

Pod boltom županijskih vrata, pak nalazili su se županijski panduri na čelu kojih se nalazio županijski poručnik, a koji su bili *Zaista tako glede izbora verstnih momakah*.³⁹ Dvanaestorica njih bili su još na Lonjskom mostu gdje su se trebali susresti sa županom i otpratiti ga do županijske kuće.

Kada je na tornju crkve odzvonilo 9 sati, svjetina se skupila pred županijskom palačom, župnom crkvom i vijećnicom i čekala dolazak župana. Sa Graba je ispalio jedan od dvanaest mužara, nakon čega su dojahala dvojica županijska husara, a kratko za njima kroz vrata, koja su dijelila donju i srednju varoš, dolazila je kočija velikog župana, praćena, kako sam ranije spomenuo, dvanaestoricom županijskih katana i banderijalca. Građanska četa se postrojila, muzika je počela svirati, a mnogobrojna svjetina je zaklicala i pozdravila svog novog poglavara. Županijski odbor je na ulazu u Županijsku zgradu pozdravio svojeg novog župana te su ga otpratili u njegovu sobu na prvome katu, kako bi počnuo nakon puta. Svi staleži i redovi okupili su se u velikoj županijskoj dvorani, gdje su se susreli s novim županom. Pozdravnu riječ poveo je kraljevski povjerenik, koji je pročitao kraljevo pismo u kojem kralj⁴⁰ potvrđuje imenovanje dotičnog velikim županom križevačkim, a prije nego položi zakletvu četiri županijska suca su ga tri puta podigli na predsjedavajućoj stolici. Potom je župan održao podulji govor povodom svog ustoličenja. Nakon ovog službenog čina svi su uzvanici krenuli u župnu crkvu⁴¹ gdje je održana služba Božja uz pjevanje *Te deum laudam*.

Nakon bogoslužja valjalo je nešto i prizalogajiti. Bogović piše: *U prostranom dvorištu vidjao se ogroman obal šator. Derveni stupovi i svodovi toga šatora biahu oviti zelenimi granami, tako, da se na prvi mah činilo, kao da je ta zelena sgrada ponikla iz zemlje. Pod tiem šatorom nalazio se na okrug namešten veliki stol, gde je bilo prosterto za 350 ljudih*.⁴² Objed je počeo u dva sata, a Bogović kaže: *Jelo se dakle i pilo kako valja,*

35 Ljudevit Bedeković Komorski (?), 1784.—Beč, 26. 11. 1854.). Sin političara Franje i Elize Novak. Humaniora je završio u Zagrebu. Od 1809. bio je notar, a kasnije administrator (od 1825.) te veliki župan Križevačke županije (od 1827.). U razdoblju od 1809. do oko 1824. spominje se kao prisjednik Sudbenog stola u Zagrebu i sudbenih stolova Varaždinske i Zagrebačke županije, a od 1828. do 1838. Kraljevskoga ugarskog stola u Budimpešti. Od 1839. do mirovine (prije 1854.) djelovao je u Beču kao potkancelar u Kr. ugarskom dvorskom vijeću i kancelariji. Bio je kr. tajni savjetnik i komornik kao potkancelar Ugarske kancelarije, zalagao se za hrvatski kao debatan jezik na saborskim zasjedanjima; 1847. bio je predsjednik saborskog odbora koji je uz ostalo predložio na sjednici 23. listopada iste godine *neka se narodni jezik uzvisi na onu čast, vrijednost i valjanost koju je kod nas uživao dosada latinski jezik*. Prijedlog su potaknule Varaždinska i Križevačka županija. Neki su njegovi govori, održani na velikim spravišćima Križevačke županije, bili i tiskani. U povodu njegova izbora za administratora Križevačke županije, sastavio mu je župnik u Vrbovcu Ivan Chányi prigodnicu *Encomiasticon ... L. B. Ludovico Bedekovich de Kumor... Comitatus Crisiensis officii supremi Comitatus Administratori ... ad hoc solenni pompa introducerut Crisii Kalendis Augusti 1825* (Zagreb s. a.) (Krešimir Nemeth, Hrvatski biografski Leksikon [http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1570]).

36 Gradska banda – nekadašnji naziv za gradsku glazbu odnosno gradski orkestar.

37 Bogović, *Pripovjesti*, str. 168.

38 *Isto*, str. 169.

39 *Isto*, str. 170.

40 U to vrijeme kralj je bio Franjo I. (1768.–1835.).

41 Crkva sv. Ane, bivši pavlinski samostan.

42 Bogović, *Pripovjesti*, str. 177.

pa iznosi da kako se dalje pilo, *lica prisutnih razigrahu se te se prijašnji šapat pretvori u veseli žamor i glasni razgovor, ali, upozorava Bogović, Ipak nitko ni u čemu nepremaši granice čednosti.*⁴³ Nakon ručka gospodski gosti pozdravili su se s domaćinom, koji ih pak poziva na večernji ples.

S obzirom da je to bilo razdoblje Narodnoga prepodora Bogović, u sklopu opisa županovog ustoličenja, ne propušta osvrnuti se na ovaj pokret. Naime, kaže: *Mnogi između gospode Križevčanah, vratjajući se kući od tog obeda, nadahu se u zanešenosti svojoj o verhovnom županu, da će on za celo uvesti u varmedji njihovoj slogu, koja bijaše malo potavnela od neko doba usled fakcijah, što ih počinise neki sebičnjaci. Nekim čitateljem, znamo, da će to čudo biti kako je najme u Križevcih u ono doba jur fakcijah biti moglo, al mi ga uveravamo, da ih je zbilja, i to prije buknuvšega razdora glede narodnosti i jezika, onde isto bilo, kao i drugde.*⁴⁴ Bogović smatra da su upravo mali gradovi i male varmeđe prava ona gnjezda gde se uvek rado legoše kojekakve razpre.⁴⁵

No, vratimo se na županovu zabavu. Večernji ples počeo je oko 8 sati, a svijetle su rasvijetlile lijepo ukrašenu županijsku dvoranu. Gradski orkestar svirao je obične glazbene plesove u kojima su uživali pripadnici oba spola, kako je kazao Bogović. Žene su mahom bile obučene u bijele haljine.⁴⁶ Gospoda su pak bila obučena u crni frak i hlače, dolam te u starohrvatskim tijesnim hlačama i visokim kordovanskim čizmama⁴⁷ na kojima su bile male srebrne ostruge. Zabava je potrajala do jutra. Dakle, ovo je jedan prikaz na temelju suvremenika i čovjeka koji je na neki način poznao situaciju u Križevcima u kojima je boravio dva puta, ali u dvije različite uloge.

5.

To je razdoblje romantičnog klasicizma, a u duhu te kulture prevladava zanimanje za glazbu, klasičnu starinu i klasicističku arhitekturu. U Križevcima se kulturna

sfera može fragmentarno naznačiti u djelima vlastelina Ladislava Fodroczya.⁴⁸

Godine 1813. u Križevcima djeluje privatna glazbena škola s orkestrom, na što upozorava Branko Rakijaš u svoja tri članka, i prema tome su zapravo Križevčani imali takav *institutum* prije Zagreba.⁴⁹ Tako zapravo u ovom razdoblju u Križevcima niču različita čitaonička, pjevačka, obrtnička, gospodarska i slična udruženja, koja su imala veliko značenje u procesu formiranja modernog građanskog društva.⁵⁰

Narodni kasino u Križevcima je otvoren 1. kolovoza 1839. i djelovao je do 1849. godine sa značajkama ilirske Čitaonice, a glavni pokretači su bili Dragojlo Kušlan (1817.-1867.), Ljudevit Farkaš Vukotinović (1813.-1893.) i Antun Nemčić (1813.-1849.).⁵¹ Već do ožujka 1840. Narodni je kasino dalo u dvorani kasinskoj tri svetla bala, koji svi u velikom broju posjetivani i u narodnom duhu obdržavani biau.⁵²

48 Ladislav Fodroczy – Rodio se u Erdovcu na očinskom imanju 25.5.1756. godine. Kao siroče odgajala ga je njegova teta Šenyi u Križevcima, gdje je završio početno obrazovanje, a sintaksu u pavlinskoj gimnaziji 1772. godine. Na zagrebačkoj Kraljevskoj akademiji završio je filozofiju i pravne nauke, a bio je prisjednik suda u nekoliko županija. Mnogo se bavio knjigom, a osobito rimskim klasicima, filozofijom, pravom i poviješću. Napisao je više latinskih djela: *Opinio de ferenda nova lege, qualiter magistratuales in comitatibus ... eligendi essent* izadno u Varaždinu 1834.; u rukopisu je ostalo *Antithorus, Horus, Epistola de antiquitate... civitas Crisiensis* (ovdje je napisao povijest Križevaca i sanjao obnavljanje crkve Sv. Križa.). Sačuvana je jedna njegova hrvatska pjesma *Protuletje*. Umro je u Borkovcu kod Zlatara u Hrvatskom zagorju 26. 6. 1834. godine (usp. Emilij Laszowski, Tri Fodrocija Petar, Ladislav i Sigismund. Prilog familijarnoj i kulturnoj historiji. *Novosti*, 23(1929) 24–26. XII, str. 97–98; Emilij Laszowski (ur.). *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925–1925.*, Zagreb: Hrvatski štamparski zavod d. d., 1925., str. 81).

49 Branko Rakijaš, *Interesantan historijski dokumenat o postojanju Glazbenog zavoda u Križevcima*, *Zvuk*, 98, Zagreb, 1969., str. 336–349; Branko Rakijaš, *Muzičko školstvo u građanskoj Hrvatskoj i Slavoniji u razdoblju između 1776.-1835. godine*, *Muzika*, 14/4, Zagreb, 1969., str. 154–155; Branko Rakijaš, *Tragovi o postojanju križevačkog Glazbenog zavoda početkom XIX. stoljeća*, *Križevački zbornik*, 1, Križevci, 1970., str. 159–164; usp. i: Jelka Vukobratović, *Glazba u Križevcima u 19. stoljeću – pregled dosadašnjih istraživanja*, *Cris*, 10, Križevci, 2009., str. 111–114.

50 Maruševski, *Križevci u 19. stoljeću*, str. 56.

51 Isto.

52 Dopis iz Križevaca o posljednjih pokladah, *Danica Ilirska*, br. 13, Zagreb, 1840., str. 52. Također, predstave u Kasinu imale su i humanitarni karakter na što upućuje članak u *Danici horvatskoj, slavonskoj i dalmatinskoj* u kojoj piše da dne 23. rujna t. g. predstavilo je u dvorani križevačkog kazina jedno društvo *dilletantah* „Paljezinu“ *veselu igru u dva čina*. *Dohodak*

43 *Isto*, str. 177–178.

44 *Isto*, str. 178.

45 *Isto*.

46 Opis svečanog odijevanja žena polovinom 19. st. možemo vidjeti i kod Gundrumova opisa dočeka bana Jelačića u Križevcima: *Dame i mlade djevojke odjevene u narodno odijelo... Nosile su duže surke iz bijelog ili plavog kašmira, opšivene crvenim baršunom, crveni prsluk sa srebrnim gajtanima i dugmetima, te bijele suknje. Na glavi su djevojke imale „parte“, djevojačko tradicijsko ogjavlje iz crvenog baršuna sa srebrom, a gospođe su nosile poculice. Banu se to veoma sviđalo* (Fran Gundrum, *Doček bana Jelačića u Križevcima 11. srpnja 1848.*, 1904, Zagreb: Tisak dioničke tiskare (pretiskano iz *Obzora*, br. 294, 1900.), str. 20).

47 Čizme napravljene od fine kozje kože.

U veljači 1840. osnovana je knjižnica s fondom od 700 knjiga skupljenih u darovima ravnatelja Kasina podžupana Ivana Zidarića (1803.-1866.).⁵³ i vlastelina Mirka Inkeya Pallinskoga (1787.-1848.), koji je darovao knjige sa svog dobra u Rasinji.⁵⁴

Osnivanje Čitaonice potaknuo je 1846. podžupan Dragutin Koritić (1803.-1890.).⁵⁵ Najvažnije je svakako osnivanje Podružnice Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva⁵⁶ 1847. godine, koja je u svojem djelokrugu nastojala voditi integracijsku politiku, objedinjujući čitav teritorij Hrvatske i Slavonije, uključujući s članovima i Vojnu krajinu, a glavni promicatelj takva djelovanja bio je Mojsije Baltić.⁵⁷ U travnju 1848. godine osnovano je Domorodno društvo sa zadaćom da prati političke događaje u gradu.

Takav društveni život potaknuo je i zanimanje za kazalište, ne samo zbog zabave nego kao i nužan propagandni medij ilirskog pokreta. Naime u gostionici *K zelenom drvetu* izvodila se i predstava Tituša Brezovačkog – *Matijaš Granabcijaš dijak*, kojeg i Bogović opisuje u svojoj humoreski *Šilo za ognjilo*, a sve povodom ustoličenja novog velikog župana križevačkog. O održanim predstavama izvještava sam Antun Nemčić Gostovinski, koji piše prologe i glumi.⁵⁸ Predstave su se igrale s prekidima od 1840. do 1851., a priređuju se i koncerti. Ivan Padovec (1800.-1873.) gostuje 1845. s gitarom, a spominje se i koncert violončelista Ivana Nepomuka Koča.⁵⁹

Ples postaje najpopularniji oblik druženja. Pleše se u Zagrebu, jednako kao i u Beču, a vidjeli smo i na raznim svečanostima i u Križevcima. Tipična je za duh bidermajera glazba *građanske čete* s članovima mahom iz obrtničkih redova, a u Križevcima su je zvali *purgerkoska*.⁶⁰ Takve su poluvojne formacije osnivane posvuda početkom 19. stoljeća. Križevačka je obnovljena radi sigurnosti 1848. pod nazivom Narodna garada, koja je brojala preko 1.000 ljudi na čelu kojih je stajao Ljudevit Farkaš Vukotinović (1813.-1893.).

Kao popularna izletišta Križevčana poznati križevački učitelj i topograf Kvirin Vidačić (1839.-1906.) spominje šumicu Grabriku oko sv. Vurija i Župetnicu, gdje su priređivani *majalesi*⁶¹ i ljetne zabave.⁶²

Do određene stagnacije u društveno-političkim aktivnostima u gradu dolazi za vrijeme neoapsolutizma (1851.-1860.), ali njegovim prekidom grad počinju zaokupljati druge brige, a opet dolazi do narodnog predstavljanja, o čemu pišu Mijo Krešić (1818.-1888.) iz Zagreba i Abel Lukšić (1826.-1901.) iz Karlovca.⁶³

Križevčani su sada jedini grad u Hrvatskoj i Slavoniji koji imaju dobrovoljno kazalište sa 6 ženskih i 10 do 12 muških članova. Igraju se komedije, a drame i tragedije ne mogu se izvoditi na tijesnoj pozornici u *Kasnicu*, ali zato opet je u centru zbivanja gostionica *K zelenom drvetu*, a dodatni impuls kulturi daje i osnivanje Hrvatskog pjevačkog društva *Zvono 7*. studenoga 1863. godine.⁶⁴

6.

Pripovijetka *Šilo za ognjilo* pokazuje ne samo svoju literarnu vrijednost, nego i vrstu povijesnog vrela na temelju koje se može ocrtati vizura Križevaca od početka, pa do sredine 19. stoljeća. Ono što se u 19. st. htjelo i što se dostiglo, pokazuje da se život u Križevcima odvijao i trajao jednako kao posvuda u centrima većih središta ili glavnog grada. U fizičkoj slici sačuvan je povijesni gabarit. Međutim, grad je u cjelini ostao na periferiji stoljeća zbog zakašnjelih komunikacija i uslijed toga nedostignute razine industrijalizacije kao snage koja mijenja prostor i sažima vrijeme.⁶⁵ Unatoč svemu i u ovom razdoblju Križevci su ostali poznati po svojim veselicama i kvalitetnim zabavama, jer se Križevčani vole veseliti, kako kaže i sam Bogović.

predstavljanja obratit će se na utemeljenje narodne čitaonice u Križevcu, koje tamo žalibože još neimade. Namisao svakako uznosita, namera plemenita! Usp. Dopis iz Križevaca, Danica horvatska, slavonska i dalmatinska, br. 40, Zagreb, 1846., str. 162; Dopis iz Križevaca, Danica horvatska, slavonska i dalmatinska, br. 51, Zagreb, 1846., 203-204.

53 Petar Delić, Ilirska čitaona u Križevcima, *Križevački zbornik* II, Križevci, 1982., str. 188. Zidarić je bio i pokrovitelj zabava u Narodnom kasinu križevačkom (Dopis iz Križevaca o poslednjih pokladah, *Danica Ilirska*, br. 13, Zagreb, 1840., str. 52).

54 Maruševski, Križevci u 19. stoljeću, str. 56.

55 Nema podataka o konstituiranju ili potvrdi pravila, ali je Čitaonica vjerojatno djelovala bez službene dozvole do 1849. godine (Maruševski, Križevci u 19. stoljeću, str. 56).

56 U zemljama Habsburške Monarhije gospodarska društva osnivaju se već od početka 19. stoljeća. Prvo takvo društvo osnovano je u Hrvatskoj, odnosno u Zagrebu, 1841. godine. Inicijativu za njegovo osnivanje dao je zagrebački biskup, tada ujedno i namjesnik banske časti, Juraj Haulik. Osnivačka skupština društva održana je 3. veljače 1841. godine u biskupovu dvoru u Zagrebu (vidi: Agneza Szabo, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu 1860-1873.*, sv. 1, Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1987., str. 171-181).

57 Maruševski, Križevci u 19. stoljeću, str. 57.

58 Antun (Nemčić) Gostovinski, Dopis iz Križevacah, *Danica Ilirska*, br. 36, Zagreb, 1842., str. 143.

59 Maruševski, Križevci u 19. stoljeću, str. 57.

60 Isto.

61 Majales – svečanost u prirodi vezana uz majske pobožnosti.

62 Kvirin Vidačić, *Topografično poviestne crte slobodnog i kraljevskog grada Križevca*, Križevci: Ogranak Matice hrvatske Križevci (pretisak iz 1886.), 1993., str. 30.

63 Usp. Maruševski, Križevci u 19. stoljeću, str. 62.

64 Isto.

65 Isto, str. 68.

Summary

The Image of Križevci in Bogović's Novella *Šilo za ognjilo* (Tit for Tat)

Keywords: Križevci, grand prefect, Mirko Bogović, *Šilo za ognjilo* (Tit for Tat), reading room, Illyrianism, 19th Century

A reconstruction of life in Križevci and the leisure activities of the petty bourgeois in the mid-19th based on *Šilo za ognjilo* (Tit for Tat), a short story by Mirko Bogović first published in 1853, is presented in the paper. The author bases his reconstruction on the arrival of the Križevci County grand prefect to Križevci. Since the storyline is set in the 1820s, the author states that it is possible that the mentioned event was either the reception of Franjo Bedeković Komorski (grand prefect from 1852 to 1827) or Ljudevit Bedeković Komorski

(grand prefect from 1827 to 1837). The gates that separated the upper, middle and lower sections of the town were already demolished by then. The population of Križevci at the time was between 1200 (1805) and 2200 (1857), and there were only five brick houses at the beginning of the century. The author uses the short story to “enter” into a citizen’s house and its rooms, giving a description of the garments that could be found there such as *atila* and *dolama* (types of jackets) or *surka* (tunic), etc. In addition, the author gives a possible description of such an event in Križevci, from the arrival of the guests to the formal dinner. The centre of social life at the time was an inn called *K zelenom drvetu*, which also doubled as a place where theater plays could be staged. The author also mentions the various societies and associations that were established before the mid-19th century through which Križevci became a part of the Illyrian Movement. In the final part the author states that the aspirations and achievements of the 19th century show that life in Križevci unfolded in the same manner as in bigger centers or the capital.